

սովորութիւններու վարժած ըլլան, իրարմէ տարբեր մտածութեանց մէջ կրթուած, տարբեր վարդապետութիւններու սովորած, իրենց վախճաններնուն վրայ մէկմէկու ներհակ գաղափարներ ունեցած. ու այնպէս մէկտեղ գան՝ որ միաբան կեանքերնին անցընեն ինչպէս որ էին առաջ: Ի՞նչ դժուար բան ասոնց նորէն մէկտեղ բնակիլը ու միաբանութեամբ բանի հետ ըլլալը: Երոնք նոյն առջի անձինքը չեն. եղբարք, ազգականք. բայց իրարմէ տարբեր սովորութիւններ ունեցեր են՝ որոնցմով կը տարածայնին ու հակառակութիւն կը կրեն: Ղշմարիտ է. բայց թող իրարու հասկըցընեն, ու ամենքը մէկտեղ միաբանին այն սովորութիւններուն վրայ՝ որոնք որ աւելի աղէկ, բնական և ճշմարտանման երևան. ասկից պարզ մտածութիւն կրնայ ըլլալ: Բայց զարմանքն այն է՝ որ իւրաքանչիւր անձն այնպէս հաստատուած է իր սովորութեանը վրայ, որ ոչ ոք ասոնցմէ յանձն կ'առնու իրենը թողու. և այս բաւական չէ, այլ և ամէն մէկը այնպէս համոզուած են իրենց սովորութիւններուն ազնուութեանը վրայ ամէն կողմանէ, որ դիմացիները, որ իրենցներնուն չեն հաւնիր, կը սեպեն յամառ, չարասիրտ, թշնամի ճշմարտութեան, կեղծաւոր և այլն: Եւ ահա այսպէս այն ունակացեալ սովորութիւնը՝ որ ըստ ինքեան անմեղ բնական հանգամանք մըն է կենաց, կ'ըլլայ պատճառ անյօդելի տարածայնութեան խեղճ գերդաստանին, որոնք եթէ բաժնուած չըլլային իրարմէ առժամանակ մի, միաբան, միաձայն հանդիստ պիտի ապրէին:

Կը շարունակուի:

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

Անհատատարմոտքեան և սպերախոտոտքեան գեշ հետեւանքները¹:

«Նաւապետը շուտ մը հրամայեց որ առագաստները պարզեն ու խարխիւր վեր առնուն, որովհետեւ ալ ցամաքէն ճամբորդներու նաւակներ չէին երևնար. նաւաստիները իրենց գլխաւորին հրամանը մէկէն կատարեցին, ու նաւն ալ սկսաւ յաջողութեամբ նաւահանգստէն հեռանալով ծովուն բացը ելլալ: Եւ այն ամսուն գեղեցիկ ու պայծառ առաւօտներէն մէկն ըլլալով՝ ախորժ զովութիւն մը տիրած էր, ու բարձր լեռներուն գագաթներն ալ արեւուն առջի կարմիր ճառագայթներէն լուսաւորուած՝ տեղւոյն աղքատ ու աշխատասէր բնակչացը երջանիկ օր մը կ'աւետէին: Նաւահանգստին բոլորտիքը եղած բլրակները գարնան գոյնզգոյն ծաղկներովը զարդարուած՝ անոյշ քամիներուն փչելովը իրենց հոտաւետ բուրմունքը մինչև հեռաւոր խրճիթներուն վրայ կը ծաւալէին. և գիշերուան ցօղն ալ մարգրտի հատիկներուն պէս ծաղկներուն վրայ հանգչած կը փալփրէր:

«Բանի մը ժամէն ետքը սկսաւ կամաց կամաց ծովեզերքը մեր աչքէն աներևութանալ, ու իմ սիրտս փոխանակ մխիթարուելու աւելի ևս կը տրտմէր. երբեմն երբեմն աչուրներս կը դարձնէի դէպ ի հայրենիքս ու լալով կ'ըսէի. «Ո՛ր իմ սրտիս մխիթարութիւնը, ալ պիտի չկարենամ տեսնալ զքեզ, պիտի չկարենամ կոխել այն երկրին վրայ, ուր ես այս արեգական լոյսը տեսայ. իմ սիրելի ծնողացս շիրմին վրայ ալ պիտի չկարենամ ծաղկներ սփռել, ու քանի մը կաթիլ արցունք թափել անոնց յիշատակին»։ Բանի որ մութը կը կոխէր՝ վախս ալ երթալով կը սաստկանար. այն ժամերուն ամէն բան տխուր մթութեան մը ու խորին լուութե մէջ

ընկղմած կ'երևնար . երկնքին երեսը
թանձր ամպերով ծածկուած զարհու-
րելի գիշեր մը կը սպառնար . յանկարծ
յանկարծ ալիքներուն գոռալը ու հովին
զայրագին փչելը դող կը հանէր մինչեւ
աներկիւղ նաւաստիներն ալ . ամէն մէկ
պզտի ձայնին , ամէն մէկ պզտի նշանին
մահուան սարսափը զմեզ կը պատէր , ու
կարծէինք որ մէկ զարհուրելի արկած
մը կը գոռայ մեր գլխուն վրայ : Այս
տխուր ու միանգամայն երկիւղալի ժա-
մուն՝ ժողովելով իմ սիրական ընտանիքս,
նաւուն մէկ անկիւնը քաշուած՝ ինչ ը-
նելիքս չէի գիտէր . սակայն ցորեկուան
տառապանքներէն արդէն յոգնած ըլլա-
լովս՝ քիչ ժամանակուան մէջ քունը մոռ-
ցրնել տուաւ ինձի իմ վախս ու տրտմա-
լի մտածութիւններս :

„Այս գիշերուան մօտ էր երբ աղա-
ղակներու հետ պատերազմական զինուոց
շառաչման ձայները արթնցուցին զիս , և
դեռ կէս քնոյ մէջ այս հետեւեալ անո-
ղոքելի բառերը լսեցի . Սպաննեցէք ,
սպաննեցէք :

„Այստուած իմ , աղաղակելով վեր
ցատքեցի պառկած տեղէս , բայց ինչ
տեսնամ , ինչ . ամուսին , զաւակ , եղբայր ,
բարեկամ , ամէնն ալ արեան մէջ թաթ-
խուած , ամէնն ալ իրենց յետին շունչը
տալու մօտ : Աւաղակներու նաւ մը յար-
ձակեր էր մերինին վրայ , ու մեր քաջ
նաւաստիները իրենց նաւապետին հրա-
մանաւր արիութեամբ դեռ կը պաշտ-
պանէին զնաւը . իսկ մենք այս յետին
վտանգէն տեսնալով որ փախչելու ճար
չիկայ , ստիպուեցանք հասարակաց ազա-
տութեան համար պատերազմիլ , բայց
ժամի մը չափ կատաղութեամբ դէմ դնելէն
ետեւ աւաղակներու բազմութենէ յաղ-
թուած , զէնքերը վար նետեցինք :

„Այն ատենը ահա թշուառ տեսաւ
րան մը բացուեցաւ՝ դիակներով ծած-
կուած նաւուն վրայ : Այն ապաստա-
նարանը՝ որուն մէջ եղկելի բազմութիւն
մը ովկիանոսի ալիքներէն ապահով ին-
քը զինքը կը սեպէր . այն յուսոյ բնա-
կարանը , որ լայնատարած ծովուն վրայ
մը միայն մխիթարութիւն պիտի ըլլար

պանդուխտ ճանապարհորդին , այն ա-
ղետալի գիշերուան մէջ , յուսահատ և
կատաղի վրէժխնդրութեան աղաղակ-
ներէն կը սասանէր , որոնք ալեաց ահա-
ւոր ձայնին հետ միացած ահեղ պատե-
րազմի մը կենդանի պատկերը կը նկա-
րէին . այն պզտի պատերազմական դաշ-
տը մարդկային գազանութեան ճշմարիտ
թատր մը դարձած էր . հոն ամէն
սիրտ դառնացած կը հառաչէր . հոն ա-
մէն աչք արտասուօք լցեալ իւր սիրելի-
ներուն կը դառնար , հայրը իր անձկալի
զաւակը կը փնտռէր՝ որն որ անշուշտ
դիակներու տակ կորսուած էր , բարե-
կամը իւր ցանկալի մտերմին վիրաւո-
րեալ ու արիւնլուայ ոտուրներուն պըլ-
լուած , վերջին ականարկութիւն մը , վեր-
ջին սիրալիւր համբոյր մը տալով անոր՝
ինքզինքը յաւիտենականութեան ա-
փունքները կը գտնար : Այն խեղճ ճա-
նապարհորդներէն ոմանք վիրալից ու
վերջի շունչերնին հասած , կը յիշէին
իրենց ստացուածքը , իրենց ընտանիքը ,
ու իրենց սիրական զաւկները , և ա-
նիծելով այն դժբաղդ օրը որ այդ նա-
ւուն մէջ մտան , հոգինին կուտային .
կտրիճ երիտասարդներ ահով ու վա-
խով կը թողուին աշխարհքիս հրապոյր-
ները , փառքն ու զուարճութիւնը , և
իրենց ծաղիկ հասակին մէջ մահուան
մանգաղին ճարակ կ'ըլլային . շատերը
տեսնելով որ կիսաբաց աչուրներնուն
վրայ երթալով մահուան ստուերը կը
պատէ , յուսահատաբար իրենք զիրենք
ծովը կը նետէին , ողջ ողջ թաղուելով
այն ահարկու անդունդին մէջ . ո՞ր քրտ-
մնելի տեսարան :

„Այն միջոցին արիւնարբու դահճին
մէկը այնչափ թափուած անմեղ արիւն-
ներէն չի կշտացած՝ սուրը ձեռքը արիա-
սիրտ տիկնոջ մը վրայ յարձըկեցաւ , որն
որ նաւուն մէկ անկիւնը քաշուած իր
մէկ հատիկ սիրական զաւակը գրկին
վրայ կէս մարածի պէս տեսնալով՝ ար-
տասուախառն հեծութեամբ անդադար
առ Աստուած սրտառուչ պաղատանք-
ներ ընելէն չէր դադրեր : Այս գորո-
վագութիւնին իւր մահը , իր դեռա-

փթիթ զաւակին կորուստը աչքին առ-
ջը տեսնալով արհամարհեց աւազա-
կը, ու մէկ ձեռքով Վրիստոսի խաչին
պլլուած, ու միւսովն ալ իր ազնիւ որ-
դւոյն կիսամեռ մարմինը բռնած՝ ուս-
կից մահուան պաղ քրտինքը կը կաթ-
կըթէր արեամբ ներկուած գետնի վը-
րայ, առաքինական բարկութեամբ մը ա-
ւազակին դառնալով աղաղակեց. « Վր-
կանէս մնացած վերջի յոյսս, վերջի մը-
խիթարանքս, ո՛հ վերջի յիշատակս,
այս մնացեր է թշուառ մօր մը քով. այս
անմեղ դառն ալ ահա հիմայ պիտի
զոհուի, պիտի յափշտակուի իր գըր-
կէն. բայց չէ, չէ, մայրական սիրտ մը
չկրնար դիմանալ, մայրական աչք մը
չկրնար անայլայլակ իւր աննման որ-
դւոյն մահուան յետին տագնապը տես-
նալ: () արկ ուրեմն անշնչացուր նախ
զիս, թաթխէ քու արիւնլուայ սուրգ,
թաթխէ նախ մօր մը արեանը մէջ, և
ետքը որդիս ալ զոհէ քու կատաղու-
թեանդ. ահա պատրաստ եմ ծովերուն
յատակը իջնալ. ահա պատրաստ եմ
իմ սիրական զաւակիս հետ քու աչքիդ
առջևէն անհետանալ. ո՛վ Մստուած
իմ, տուր ինձի որ այս սոսկալի վայրկեա-
նին մեռնիմ, ո՛հ մեռնիմ քեզի պլլուած,
ու չորցած և անզգայ ձեռուրներուս մէ-
ջէն չկարենան յափշտակել զքեզ տէր,
զքեզ որ ես իմ պաշտպանս, իմ փրկիչս
ու իմ յաւիտենական կեանքս »:

« Մստ սրտաշարժ խօսքերն, արիա-
սիրտ տիկնոջ երեսին այլայլութիւնը,
աչուրներէն իջած յորդ արցունքները,
անմեղ տղուն սրտաշարժ հեծութիւն-
ները, որ իր փափուկ ձեռուրները դէպ
'ի երկինք բարձրացուցած կարծես թէ
հրեշտակներն 'ի գութ և յողորմ կը
շարժէր, աւազակին սրտին վրայ այն-
պիսի սաստիկ ազդեցութիւն մը ըրին,
որ մէկէն հոն այն արիւնլուայ սուրը
ծովը նետելով սկսաւ աղաչել իւր մէ-
կալ ընկերակցացն ալ որ իրենք ալ սրեր-
նին իրենց պատեանը դնեն: Իսկ ես
այս կատաղի կոտորածէն ազատելու
համար՝ ունեցած հարստութիւնս նե-
տեցի իրենց առջևը, ու անանկով հազիւ

կըցայ անցնիլ Վրիտանիոյ այս ծովե-
զերքը, առանց զաւկրներուս, առանց ըն-
կերոջս. իմ ծնած երկիրս տեսնելէն բո-
լորովին յուսահատած. զուրկ այն ան-
համար հարստութենէ՝ որ իմ կործան-
մանս գութը փորեց. աշխարհքիս մէջ
ուրիշ բան չունիմ հիմակ, բայց եթէ
մէկ թանկագին գանձ մը, մէկ անգին
գոհար մը՝ որ է այն սիրական բարե-
կամս. բայց աւա՛ղ, ան ալ օտար կլիմայի
տակ կը հեծէ, ան ալ բազմապիսի վիշ-
տերով վիրաւորուած իւր յաւիտենա-
կան հանգիստը կը փնտռէ. ո՛հ ուրեմն
քիչ ատենէն զիս իր քովը պիտի կանչէ,
զիս երկնքին անանց փառացը մէջ պիտի
գտնայ նորէն, ահա պատրաստ եմ եր-
թալու. անողորմ մահ, հասիր ժամ մը
առաջ, կտրէ տառապելոյ մը կեանքին
թելերը. ա՛հ բարեկամ վերջին անգամ
էր ուրեմն այն համբոյրը, այն տխուր
արցունքները որ ճամբայ ելլալէս առաջ
թափեցիր քու մատղաշ որդեկացդ հետ,
որոնք ալ չիպիտի կարենան վերջի վայր-
կեանիս իմ աչուրներս գոցել ու իմ ա-
ճիւնացեալ մարմնոյս յետին պաշտօնը
կատարել:

« Մստ պզտի անմեղներն որ կը տես-
նաս, իմ ոչ զաւկրներս են և ոչ ազգա-
կաններս. բայց որովհետեւ իրենց հայ-
րը հեռու երկիրներ գացեր է, ինձի
յանձնեց զասոնք՝ որ հօր պէս կըթեմ.
հիմա չորս տարի է որ այս սիրուն զա-
ւակները իրենց հօրմէն զրկուեցան.
ո՛վ գիտէ ինչ եղաւ, որ անողորմ դահլիճ
անոր արիւնը մտաւ. արդեօք որպիսի
խեղճ պանդխտութեան մէջ աւանդեց
իր հօգին, հեռու իր սիրելիներէն, Մմէն
առաւօտ երբ հօրիզոնին վրայ կարմրա-
փայլ ամպերը կը սկսին կամաց կամաց
աներևութանալ, ու արևուն ոսկեգոյն
ճառագայթները սքանչելի տեսարան-
ներով կը նկարեն դիմացի լեռներուն
ամպապատ գագաթները, որոնք կար-
ծես թէ իրենց վեհ տեքովը ու բազ-
մադարեան հնութեամբ արհամարհա-
նօք կը նային այն մեծամեծ ժողովրդոյ
անչքացեալ յիշատակարաններուն վրայ,
որոնք այս ահարկու լեռանց ստորոտը

կը հանգչին յաւիտեան կանգնուելու յոյսէն զրկուած, ու երբ հազարաւոր թռչուններ իրենց ներդաշնակ երգերովը այն առաւօտուան խորին լռութեան ատեն մօտակայ անտառին քարանձաւները կը հնչեցնեն, ու ականակիտ աղբիւրներուն խոխոջմանցը հետ միացած կարծես թէ ձայն կուտան բնութեան թէ ահա գիշերային ստուերները փարատեցան և երկիրս իր սգոյ քօղը կը մերկանայ, քաղցր ակնկալութիւն մը կ'արթննայ մտքիս մէջ. ու սրտիս խորունկէն հառաչելով քաշածներուս վըրայ, կը սպասեմ մինչև իրիկուն, թէ արդեօք ո՞վ պիտի գայ իմ ողորմելի տնակիս աղքատիկ դուռը զարնէ զիս մխիթարելու համար: Բայց ի՞նչ ցաւ, ի՞նչ տրտմութիւն կ'ըլլայ ինձի, երբոր կը տեսնամ հարիւրաւոր անցաւորներ որ արտորնօք այս լեռան ստորոտէն կ'անցնին, այս ողորմելի յարկին վրայ չնայելով, ու կ'երթան իրենց կանանց և որդւոց հետ երջանիկ իրիկուններ անցընելու: Իսկ ես յուսահատ սրտով, ու կողկողագին հառաչանքներով կը գոցեմ իմ ողորմելի խրճիթիս դուռը ու կը ժողվեմ իմ տարաբաղդ որբերս, կը ժողվեմ այս ողորմելիները իրենց վշտացեալ սրտերը մխիթարելու համար, խառնելով իմ արցունքներս անոնց լեղի արցունքներուն հետ, բաղդատելով իմ բազմապիսի ցաւերս անոնց մատղաշ հասակին մէջ ունեցած վշտերուն հետ. հաւատա որ այս վերջի տարիներս քանի որ այս դժբաղդութիւնները անցան մեր գլխէն, դեռ ոչ երբեք ուրախալի ժամ մը ունեցայ, ամառուան գեղեցկութիւնը և ձմեռուան տխրութիւնը, երկուքն ալ ինձի հաւասարապէս դառն կ'երևնան:

„Եւ յսպէս ահա անհաւատարմութես ու ապերախտութեանս արժանի պատիժը կը քաշեմ, ու կը սպասեմ օր օրուան վրայ այն վայրկեանին՝ որ ալ բոլորովին աշխարհքէս բաժնուիմ երթամ, երթամ այն փափաքելի դրախտը ուր իմ սիրական զաւակացս հոգիները կը հանգչին: Եւ ապառաժք Երիտանիոյ, ծածկե-

ցէք իմ ծերացեալ մարմինս, ծածկեցէք զանիկայ, դուք որ վեց տարուընէ 'ի վեր իմ անլուելի հառաչանացս արձագանգը տուած էք. յանկալի տեղեր, մի մերժէք ձեր թշուառ հիւրին ոսկրները, այլ ընդունեցէք զանոնք որ իր հայրենի շիրմէն անարգաբար վռնտուած, Երիտանական երկնքին աստղերուն տակը հանգստարան պիտի մտնէ. ո՞վ ուկիան անձկալի, ո՞ր էր թէ իմ կիսամեռ դիակս քու գազանացեալ ալիքներդ հայրենի երկրիս ափունքները նետէին, ո՞ր էր թէ իմ որդեկացս աչքին առջև անոնց գրկին վրայ ննջէի այն յաւիտենական խաղաղաւէտ քունը, և իմ ծնողացս գերեզմանին մէջ անոնց ոսկրներուն հետ խառնուէին նաև իմիներս ալ: Բայց հիմա խոնարհ խրճիթի մը բնակիչները պիտի տեսնեն իմ վերջի ակնարկութիւնս, իմ վերջի տափնապս. ագռաւներն ու վայրենի գազանները միայն իմ գերեզմանիս բոլորտիքը պիտի թափառին: Եւ արդկային արցունք այն դժբաղդ տապանին վրայ պիտի չթափուին, բարեկամի մը ողբը այս գեղեցիկ բլրակներուն վրայէն դէպ 'ի երկինք պիտի չամբառնան. ո՞հ, քարի կտոր մըն ալ իմ գերեզմանիս տեղը պիտի չկարենայ ցուցնել տաժանաւոր ուղևորին. ո՞վ հովիտ միայնութեան և սգոյ, ո՞վ երկիր աքսորանացս, ձեզի կը դառնան իմ արտասուալից աչուրներս. դուք որ իմ յետին ընկերակիցներս պիտի ըլլաք, դուք որ ինչուան այն հրեշտակային փողոյն սարսափելի օրը իմ գերեզմանիս բոլորտիքը պիտի ծածկէք, լսեցէք այս ողորմելի հառաչանացս որ ձեզի անծանօթ չէ. տեսէք այս ցաւագին արտասուքը, որ խիստ շատ անգամ այս հովտին մէջ թափած եմ, ու իմ մահուանէս ետև գոնէ դուք ողբացէք ձեր տառապեալ հիւրին վրայ: Եւ

Պատուական ծերունին իւր խօսքը լմնցընելով ոտք ելաւ ու սկսաւ ծառազարդ ճամբաներէն անցնելով իր խրճիթը երթալ, որովհետև արդէն գիշերային աղուոր տեսարանը սկսեր էր դուրսիլ, լուսնին փալիւղուն ճառագայթ-

ները կամայ կամայ կը ծածկուէին այն
հովտին վրայէն, տալով յետին հրաժա-
րական ողջոյն մը նախ ան յարգելի ան-
ձին, որն որ յաւիտենականութեան փա-
ռաւոր արշալուսին նշոյնները վայելելու
կը պատրաստուէր, երկրորդ ինձի որ
այսպիսի ահաւոր դէպք մը լսելէն ե-

տե պիտի չկարենայի անայլայլակ սըր-
տիւ մէյմըն ալ Ռիտանական լերանց
վրայ դարձընել իմ աչուըներս, առանց
այս տխուր գիշերուան ցաւալի յիշա-
տակը մտքիս մէջ արթնցընելու :

ԱՐԱՏԱՄ ԵՐԱՄԵԱՆ
Ա. Մուրատեան վարժ .

քա ն ա ս ի ք ա կ ա ն

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Զ Ղ Զ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Պ Ե Տ Ր Ո Ս

Զրգեալ էր քօղ գիշերին,
Եւ լուութիւն տիրէր յերկիր եւ յերկին .
Սաղիմ եւեթ թըւի ի շփոթ եւ ի խռովս,
Եւ պողոտայք իւր շառաչէն իբր ըզծովս .
Գուցէ արկածք ինչ յԱսրայէլ, կամ տաճար
Հեթանոսաց ըսպառնասցի յօտընհար :

Հասեալ օր տօն պասեքին,
Բայց ոչ տօնուտ այս կազմութիւնք երեւին .
Կայիափայ անդուստ ջահիւք շողան վանք .
Սամ այս դատի ոչ է . իսկ հիմ բաց ատեանք . —
Եւ մահացուին ո՞ր ժամ անդէպ թըւեցաւ
Ի թըշնամանս Տեառն եւ խըղձին իւրում դաւ :

Իբր ըզգազան գիշախանձ
Երիւնրուշտ հեղեալ զորսոյն էր նախանձ,
Ղատողքն՝ համայն եւ դատախազք եւ վըկայն,
Իսկ դատելին՝ անդ ապազէն եւ միայն .
Եւ լութիւնն ահեղ եւեթ խօսող ընդ նորա,
Ունամեղութիւն՝ պաշտպան ի խիղձս անդ նոցա :

Ո՛հ, եւ ուստի երկընչիք,
Յորժամ Եստուած ինքնին ըզնա ձեզ ելիք .
Շնչնդ այս ամբօխ ժողովրդեան եւ պետաց
Ոչ ովսաննայն է, այլ մահու լուտանաց :
Եւ մենուստեք ծաղը եւ գոռան սպառնալիք,
Թուք, կռուի, շըրթունք եւ ձեռք շարժին թըշնամիք :

Իսկ սիրելիք . — հոսեցան .
Գայթակղի սէր անկայ, լեզուք կարկեալ կան .